

ESEJ I WYWIAD JAKO TECHNIKI BADANIA PRZEBIEGU ŻYCIA ZAWODOWEGO CZŁOWIEKA W KONTEKŚCIE JEGO ZAWODOWEGO ROZWOJU

Justyna Bluszcz

ORCID: 0000-0002-5112-9424

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Warszawa

Słowa kluczowe: metoda biograficzna, esej, wywiad, bieg życia zawodowego, rozwój zawodowy

Streszczenie. W badaniach nad życiem zawodowym człowieka metoda biograficzna – dzięki pogłębionej introspekcji autora wypowiedzi (pisemnej lub ustnej) – umożliwia dotarcie do indywidualnych czynników tworzących swoistą mozaikę zależności, wytyczających i modulujących bieg jego życia zawodowego. Esej i wywiad jako techniki wspierające tę metodę, ułatwiają ten zindywidualizowany wgląd, zgłębiając wybrane obszary aktywności zawodowej i pozazawodowej człowieka na różnym etapie jego rozwoju. W artykule przybliżono (obie) techniki wykorzystane w badaniach przeprowadzonych wśród studentów studiów drugiego stopnia kierunku pedagogika ($n = 97$) oraz wśród osób plasujących się na początkowym, środkowym i końcowym etapie kariery zawodowej ($n = 56$). Analiza treści esejów zatytułowanych „Moja droga do zawodu” oraz wywiadów ustrukturyzowanych umożliwiła wyodrębnienie zarówno powtarzających się czynników sprzyjających tranzytacji młodych ludzi na rynek pracy, jak i personalistycznie uwarunkowanych czynników aktywizujących osoby, będące na początkowym etapie kariery zawodowej, do podejmowania działań samosterownych. Artykuł zwraca uwagę na walory jakościowego paradygmatu w badaniach różnych kontekstów aktywności zawodowej człowieka.

ESSAY AND INTERVIEW AS A TECHNIQUE FOR STUDYING
THE COURSE OF A PERSON'S PROFESSIONAL LIFE IN THE
CONTEXT OF THEIR PROFESSIONAL DEVELOPMENT

Keywords: biographical method, essay, interview, work life course, professional development

Summary. In the research on the professional life of a man, the biographical method – thanks to the deepened introspection of the author of a statement (written or oral) – allows you to reach individual factors that create a kind of mosaic of dependencies that guide and modulate the course of their professional life. Essay and interview as techniques supporting this method, facilitate this individualized insight, exploring selected areas of human professional and non-professional activity at various stages of their development. The article presents (both) techniques used in research conducted among students of second degree studies in pedagogy ($n = 97$) and among those who were at the initial, middle and final stage of their professional career ($n = 56$). Analysis of the content of essays entitled „My path to profession” and structured interviews has enabled the identification of both recurring factors conducive to the transition of young people to the labour market, as well as personally conditioned factors activating persons at the initial stage of their professional career to take self-control actions. The article draws attention to the qualities of the qualitative paradigm in researching various contexts of human professional activity.

Wprowadzenie – zasadność badań nad przebiegiem życia zawodowego człowieka

Współczesny rynek pracy, dzięki silnej dynamice zmian, stawia przed jego uczestnikami szereg wyzwań w sferze zachowań dostosowawczych. Oczekuje od nich zarówno elastyczności i związanej z nią otwartości na zmiany, gotowości do nieustannego doskonalenia kompetencji (szeroko rozumianych), jak i cichego przyzwolenia na reorganizację własnych struktur aksjologicznych, reorganizację będącą konsekwencją destabilizacji biegu życia zawodowego. Sytuacja ta wśród wielu realnych i potencjalnych uczestników rynku pracy często wzmaga poczucie rozczarowania i nieadekwatności starań.

Badania biografii zawodowych przeprowadzone między innymi przez Magdalenę Piorunek wskazują na zależność między postępowaniem technologicznym a stabilnością sfery życia rodzinnego i zawodowego badanych. Analiza danych jakościowych (wywiadów narracyjnych) przyczyniła się do wyodrębnienia trzech, najsilniej wybrzmiewających cech współczesnego życia zawodowego:

- „1. nieciągłość, niestabilność, nieprzewidywalność kariery zawodowej,
2. dezaktualizacja pojęcia wybór zawodowy (w wielu przypadkach tracą znaczenie formalne uprawnienia związane z rolą zawodową na rzecz kompetencji przydatnych w realizacji konkretnego projektu), zatrudnienie i samozatrudnienie na dynamicznym, elastycznym rynku pracy oraz

3. powszechne lęki i obawy związane z groźbą bezrobocia¹.

W kontekście planowania ścieżki rozwoju zawodowego, rozumianego jako proces niemal całościowy, w który zaangażowana jest nie tylko osoba zainteresowana, ale i jej otoczenie społeczne, coraz częściej zwraca się uwagę na zróżnicowanie i wielość wzorów przebiegu życia zawodowego. Dopuszcza się coraz bardziej do głosu orientację indywidualistyczną, ukierunkowaną na jednostkowy sukces i indywidualnie planowaną karierę. Wobec zmniejszających się możliwości budowania karier pionowych (hierarchicznych), powszechne staje się „inwestowanie” jednostki w rozwój kariery poziomej (kompetencyjnej) czy skokowej. Co więcej, granica między pracą a życiem pozazawodowym zdaje się zacierać². Transformacja ustrojowo-gospodarcza w Polsce zaowocowała „odmiejszczeniem” pracy i biegu życia zawodowego, a punkt geograficzny przestał być determinantą działalności zawodowej. Jak zauważa Augustyn Bańka, „coraz więcej procesów społecznych i psychicznych związanych z pracą pozbawionych jest wyraźnej lokalizacji, przekracza tradycyjne granice kulturowo-geograficzne, przebiega »w poprzek« terytoriów i związanych z nimi lokacji, kultur, wartości, norm oraz standardów”³. W tym kontekście dotychczasowe teorie karier zawodowych (w tym teorie rozwoju zawodowego), na które powołuje się Ewa Solarczyk-Ambrozik⁴ mogą wymagać rewizji, zarówno jeśli chodzi o punkty występowania faz rozwoju na osi życia, jak i cykliczność aktywności edukacyjno-zawodowej na rzecz pozyskiwania nowych lub doskonalenia posiadanych kompetencji zawodowych. Wydaje się to o tyle zasadne, że jak autorka zauważa, większość teorii rozwoju zawodowego i modeli kariery dotychczas budowana była głównie na podstawie zachodnich epistemologii, co było związane z kontekstem ich powstania, a ten często uwzględniał inną przestrzeń rozwoju gospodarczego⁵. Wyjątkiem była teoria zawodowego rozwoju człowieka zaproponowana przez Kazimierza Czarneckiego⁶. Uwypukla ona wprawdzie zalety dynamicznej teorii rozwoju zawodowego Donalda Supera, jednakże odnosi się

¹ Por. M. Piorunek, *Bieg życia zawodowego człowieka. Kontekst transformacji kulturowych*, UAM, Poznań 2009, s. 57.

² A. Piekarska, *Współczesne przeobrażenia wzorów karier kobiet i mężczyzn*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica” 2009, nr 34, s. 52.

³ A. Bańka, *Psychologiczne doradztwo karier*, Print-B, Poznań 2007, s. 28; za: M. Piorunek, *Bieg życia...*, s. 58.

⁴ E. Solarczyk-Ambrozik, *Nowe trendy w teoriach rozwoju karier. Implikacje dla poradnictwa kariery*, „Studia Edukacyjne” 2015.

⁵ Ibidem, s. 23.

⁶ K. Czarnecki, S. Karaś, *Profesjologia w zarysie: rozwój zawodowy człowieka*, ITE, Radom 1996.

wyraźnie do polskich warunków przebiegu życia zawodowego człowieka. Widać to szczególnie w strukturze okresów zawodowego rozwoju człowieka. Jej ogólny charakter sprawia, że można ją w większości założeń odnieść do współczesnych przebiegów życia zawodowego człowieka, doświadczającego dynamicznych przemian ekonomiczno-społecznych.

Ponadto, odnosząc się do typologii karier D. Supera skorelowanych z płcią, w ramach której oddzielnie definiowane są kariery charakterystyczne dla kobiet i mężczyzn, można byłoby uaktualnić przyjęty przez niego podział, uwzględniając zmiany kulturowe, w tym zmienność ról pełnionych przez obie płcie. Jak zauważają bowiem w swoich publikacjach Agnieszka Gromkowska-Melosik⁷, Aleksandra Piekarska⁸, Agnieszka Cybal-Michalska⁹ i M. Piorunek¹⁰, płeć przestaje być wyznacznikiem indywidualnie definiowanego sukcesu życiowego, choć może być czynnikiem dynamizującym tempo dochodzenia do sukcesu – czy to życiowego, czy zawodowego.

Co więcej, zdaniem E. Solarczyk-Ambrozik, uwzględnienie kontekstu kulturowego, w szczególności lokalnego, w analizach karier zawodowych osób w różnym stadium swojej dorosłości (bez względu na płeć) wciąż nie traci na znaczeniu, zwłaszcza dla rozumienia i interpretacji zachowań prozawodowych, warunkowanych kulturowo¹¹.

Wobec powyższego, badania biograficzne życia zawodowego człowieka wydają się wciąż aktualne, zwłaszcza uwzględniające specyfikę i siłę oddziaływania szeroko rozumianego środowiska osoby badanej.

Jakościowe metody badania przebiegu życia zawodowego

Aktywność zawodowa człowieka jest konstruktem osadzonym w ramach czasowych jego życia i warunkowana wieloczynnikowo. Trudność określenia zakresu i natężenia poszczególnych determinant dla potrzeb wzbogacenia istniejących (lub stworzenia nowych) teorii kariery zawodowej (rozwoju zawodowego) sprawia, że w badaniach profesjologicznych obserwuje się prymat jakościowego paradygmatu badawczego, ze szczególnym wskazaniem metody biograficznej

⁷ A. Gromkowska-Melosik, *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Impuls, Kraków 2011.

⁸ A. Piekarska, *Współczesne przeobrażenia...*

⁹ A. Cybal-Michalska, *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Impuls, Kraków 2014.

¹⁰ M. Piorunek, *Bieg życia...*

¹¹ Por. E. Solarczyk-Ambrozik, *Nowe trendy...*, s. 23–24.

(narracyjnej). Rozwinięta na gruncie socjologicznym i humanistycznym (głównie historycznym) metoda biograficzna coraz częściej oddaje swoje usługi badaniom pedagogicznym. Uzyskuje się dzięki temu nie tylko personalistycznie postrzegany wycinek rzeczywistości, lecz także otrzymuje się szerszy kontekst społeczny badanych zjawisk związanych z działalnością zawodową i pozazawodową grupy, w której osoba badana funkcjonuje.

W tradycyjnych założeniach metody biograficznej leży analiza dokumentów o charakterze osobistym, będących swoistym zapisem prywatnych refleksji autora z przeżycia danej rzeczywistości. Przez dokumenty te rozumie się pisemne wypowiedzi osób, w których obok relacjonowania sytuacji społecznych, autorzy wyrażają swoje opinie o tych sytuacjach. Ich nieodłączną cechą stanowi to, że zostały osobiście napisane przez autora wypowiedzi lub pozostawione w postaci dokumentu multimedialnego¹². W nauce o zawodowym rozwoju człowieka (profesjologii) ten rodzaj badań realizowany jest poprzez wywiad i rozmowę (traktowaną jako odrębną metodę) oraz przez metodę introspekcyjną. Ich wspólnym mianownikiem jest badanie subiektywnie postrzeganej przez badanego rzeczywistości zaistniałej w przeszłości. W metody te wpisują się techniki eseju i wywiadu. Ten ostatni traktowany jest jako technika metody biograficznej, a nie jako odrębna metoda badania przebiegu życia zawodowego człowieka w kontekście jego zawodowego rozwoju¹³.

Esej jako prozatorska technika uzewnętrzniania spersonalizowanej perspektywy myślowej

W świetle opracowań odnoszących się do metody biograficznej¹⁴, biografia zawodowa może być analizowana z perspektywy dokumentów potwierdzających kwalifikacje ogólne i zawodowe, relacji świadków aktywności zawodowej badanej osoby (aspekt obiektywny analizy), a także z perspektywy autora/bohatera biografii, jego subiektywnej interpretacji (aspekt subiektywny analizy). W obu wariantach istotą jest opis zdarzeń zachodzących w życiu zawodowym osoby badanej.

¹² Por. L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, UWM, Olsztyn 2002, s. 204.

¹³ K. Czarnecki, *Profesjologia: nauka o zawodowym rozwoju człowieka*, Humanitas, WSH, Sosnowiec 2010, s. 189.

¹⁴ Zob. J. Włodarek, M. Ziółkowski, *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa 1990.

W nurt subiektywnej analizy biografii zawodowej, ze swą narracyjną cechą wpisuje się **esej**. Jako gatunek literacki ma długą tradycję, narodził się bowiem we Francji w XVII wieku, a jego pierwowzorem stało się dzieło francuskiego filozofa Michela de Montaigne'a *Essais (Próby)*. Początkowo zarezerwowany był dla twórców literatury jako gatunek literacki, z czasem coraz śmielej adaptowany do wyrażania myśli w innych dziedzinach humanistycznych. Obecności eseju w praktyce akademickiej, zwłaszcza wykorzystywanej na potrzeby dydaktyki (szeroko rozumianej), wiele miejsca poświęciła Małgorzata Kaliszewska w monografii *Esej pedagogiczny w kształceniu akademickim. Teoria, praktyka i ocenianie*¹⁵. Dzięki wnikliwemu studium tego gatunku literackiego (pisarskiego), a zarazem środka wyrazu myśli, wiedzy i sprawności pisarskiej autorów, autorka wskazuje na znacznie szersze zastosowanie eseju niż li tylko artystyczny (literacki) przekaz, akcentując jego synkretyczność wyrażoną poprzez płynne przechodzenie od wiedzy potocznej i języka potocznego do języka literackiego oraz wiedzy naukowej studenta, jego języka zawodowego i naukowego¹⁶. Esej studencki, jak dalej konstatuje M. Kaliszewska, może (obok uwidocznienia wiedzy studenta) stanowić „prywatną” formę wypowiedzi, w której student sytuuje się jako podmiot, wyrażający swój głos w dyskusji „nad wychowaniem, kształtem szkoły i formacji zawodowej pedagoga przyszłości, dialogiem międzypokoleniowym, dowodem dojrzałości i odpowiedzialności za swój rozwój”¹⁷. W tym kontekście rozróżniany jest *esej formalny*, zdyscyplinowany strukturalnie, w ramach którego wyodrębnia się wstęp, rozwinięcie i zakończenie, a który powinien rygorystycznie odnosić się do faktów, opinii i teorii, z wyraźnie wybrzmiewającą, przyjętą metodą przedstawiania argumentacji (dedukcyjną – od ogółu do szczegółu lub indukcyjną – od szczegółu do ogółu) i być zakończony dyskusją wraz z wnioskami¹⁸. Stąd też esej formalny wymaga od autora ciągłej troski o doskonalenie się w pisarstwie i dbałości o autentyczność i oryginalność wypowiedzi.

Z punktu widzenia wykorzystania eseju formalnego w badaniach biegu zawodowego człowieka, ze względu na konieczność zachowania reguł kompozycji treści, jawi się niebezpieczeństwo wyeliminowania spersonalizowanej refleksji autora eseju nad ważnymi dla niego punktami i ciągami zdarzeń w życiorysie.

¹⁵ M. Kaliszewska, *Esej pedagogiczny w kształceniu akademickim. Teoria, praktyka i ocenianie*, Uniw. Jana Kochanowskiego, Kielce 2009.

¹⁶ Ibidem, s. 18.

¹⁷ Ibidem, s. 19.

¹⁸ P. Kaszubski, *Esej – prostota angielskiej prozy w pigułce*, „Polonistyka” 1994, nr 2, s. 96; cyt. za: M. Kaliszewska, *Esej pedagogiczny...*, s. 98–99.

Często nie jest on w stanie przytoczyć odniesienia do faktów, dających się bezstronnie zweryfikować i mających przy tym postać materialną (zapiski, relacje, wytwory pracy z dzieciństwa itp.). Co więcej, upływ czasu i relatywizm w postrzeganiu przeszłości zniekształcają postrzeganie drogi zawodowej jako procesu uwarunkowanego wieloczynnikowo, sprowadzając go wyłącznie do ścieżki edukacyjno-zawodowej, na której ważnymi postaciami byli przede wszystkim nauczyciele i wychowawcy (w tym nieprofesjonalni). Stąd w praktyce akademickiej stosowanie eseju formalnego jako środka wyrazu refleksji studentów nad przebiegiem ich drogi zawodowej może nie ujawnić cennych, z punktu widzenia naukowego, zależności.

Alternatywą dla eseju formalnego jest jego nieformalna odmiana – *esej nieformalny* – zakładający większą swobodę wyrażania myśli autora, odwołujący się do jego subiektywizmu, skojarzeń i refleksji. Nie jest to jednak bezładny twór quasi-literacki, powinien on bowiem uwzględniać podstawową strukturę formy (wprowadzenie, rozwinięcie i zakończenie) i odznaczać się logiką prezentowanego wywodu, wzbogaconego o atrakcyjną i przekonującą argumentację. W praktyce akademickiej częściej stosuje się ten rodzaj eseju, gdyż pozwala on dać ujście nie tylko wiedzy studenckiej na zadany temat, lecz przede wszystkim ujawnia jego kompetencje w zakresie kreatywności, analitycznego i syntetycznego myślenia, obnażając stan i poziom kompetencji językowych, tak istotnych w pracy pedagoga. Jak podkreśla Jerzy Jastrzębski, „ważny jest w nim subiektywny punkt widzenia autora i jego indywidualna inwencja twórcza. Esej naukowy może służyć do wypowiedzania poglądów kontrowersyjnych, które znajdują się poza głównym nurtem nauki, może być autonomiczną formą prezentacji sądów, w której ważna jest nie tylko treść, lecz także artystyczna forma albo pełnić funkcję popularyzatorską”¹⁹.

W badaniu biegu życia zawodowego esej nieformalny stanowić może ważny dla pedagogów i psychologów pracy dowód (rzeczywisty wytwór) autorefleksji autora nad doświadczeniami kształtującymi jego zawodową osobowość w procesie nabywania kompetencji ogólnozawodowych i zawodowych. Refleksja ta może być swoistą retrospekcją i ewaluacją decyzji autora eseju, często przypadkowych, noszących znamiona prozawodowych, podjętych w wielu momentach życia na skutek oddziaływań środowiska, w którym wyrastał. Co więcej, wypowiedziom tym niejednokrotnie towarzyszy emocjonalny stosunek, będący

¹⁹ Por. J. Jastrzębski, *Literackie przygody uniwersalnego rozumu. O eseistyce Stanisława Lema*, [w:] M. Wyka (red.), *Polski esej. Studia*, Universitas, Kraków 1991, s. 79–80.

konsekwencją zaistniałych zdarzeń (tak w przeszłości, jak i obecnie). Badaczowi losów zawodowych pozwala to wyodrębnić nierzadko ukryte tło zdarzeń, odnaleźć powiązania, których autor nie zawsze jest w pełni świadomy. Innymi słowy, esej nieformalny wydaje się dawać większe możliwości analizy interesujących badacza zjawisk.

Wywiad i jego walory dla badania życiorysów zawodowych

Drugą techniką badania biegu życia zawodowego człowieka oraz związanego z nim rozwoju zawodowego może być wywiad, coraz częściej wykorzystywany dla zgłębiania zjawisk społecznych. Earl Babbie definiuje wywiad jakościowy jako „interakcję między prowadzącym a respondentem. Prowadzący ma w nim ogólny plan badania i możliwy do zadania zestaw pytań, które należy zadać z użyciem konkretnych słów i w ustalonym porządku. Jest zarazem bardzo ważne, aby prowadzący wywiad jakościowy, podobnie jak ankieter prowadzący sondaż, był doskonale obeznany z pytaniami, które ma zadać. Dzięki temu wywiad będzie przebiegał gładko i naturalnie”²⁰.

Wywiad może mieć różny charakter, a jego klasyfikację wytyczają dwa kryteria: sposób kierowania przez badacza i liczba badanych. Zatem wyróżnia się trzy typy wywiadu:

- 1) *nieustrukturyzowany (swobodny, otwarty)*, nazywany czasem mało kierowanym, w którym badacz nie ma konkretnego zestawu pytań, lecz podąża za tematem dyskusji;
- 2) *wywiad częściowo ustrukturyzowany (częściowo kierowany)*, zawierający dyspozycje, jakie zagadnienia powinny być poruszane, a badacz włącza się w wypowiedź badanego, by doprecyzować wypowiedź lub uszczegółwić zadane pytanie;
- 3) *wywiad ustrukturyzowany (standaryzowany, skategoryzowany, kompletnie kierowany)*, istotą którego jest ściśle ustalony przebieg, według listy wcześniej przygotowanych pytań, zadawanych w określonej formie i w określonej kolejności.

Ten ostatni typ wywiadu, zdaniem Krzysztofa Rubachy, raczej nie powinien być zaliczany do kanonu badań jakościowych, a stanowić (rozbudowaną) technikę badań ilościowych²¹. Na podkreślenie zasługuje wyodrębnienie w wywiadzie

²⁰ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2007, s. 327.

²¹ Zob. K. Rubacha, *Metodologia badań nad edukacją*, WAiP, Warszawa 2008, s. 133–137.

nieustrukturyzowanym jego odmiany narracyjnej (osoba badana opowiada fragment swojego życia odnosząc się do zadanego przez badacza kryterium) i biograficznej (opowieść badanego o swoim życiu bez odnoszenia się do konkretnego kryterium). Wykorzystanie obu tych rodzajów w badaniach pedagogicznych jest coraz powszechniejsze, lecz ze względu na dużą objętość tematyczną nie będzie w niniejszym opracowaniu uszczegóławiane.

Trudno jednoznacznie stwierdzić, jaki typ wywiadu jest najlepszy. Kryterium wyboru zwykle zależy od okoliczności i celu, jaki przyświeca badaczowi. Jeśli np. badacz chce przeprowadzić wywiad badawczy i nie ma odpowiedniej wiedzy o środowisku, aby przygotować zestaw pytań, to może zastosować wywiad swobodny – utożsamiany często z wywiadem narracyjnym. Z punktu widzenia chronologii i uporządkowania wypowiedzi dobry może okazać się wywiad ustrukturyzowany, ponieważ wiadomo, w jakim kierunku ma podążać osoba badana i co chce osiągnąć. Ponadto, pozwala on zdobyć wiedzę wystandaryzowaną. Praktycy wskazują jednak na zalety wywiadu częściowo-ustrukturyzowanego, gdzie co prawda są pewne wytyczne, jakim torem powinien przebiegać, jednak istnieje przy tym możliwość pogłębienia wiedzy o interesujące zagadnienia.

Sposób postępowania badawczego

Badania jakościowe z wykorzystaniem techniki eseju i wywiadu przeprowadzono wśród 97 studentów studiów drugiego stopnia na kierunku pedagogika oraz wśród 56 osób będących w początkowym, środkowym i końcowym okresie aktywności zawodowej.

Technika eseju została zastosowana do rozpoznania drogi dochodzenia do zawodu studentów. W ramach zadanej (na zajęciach) pracy etapowej pt. *Moja droga do zawodu*, studenci stosując esej nieformalny mieli odnieść się do swojego życia przez pryzmat czynników, które sprawiły, że na skutek podjętych decyzji obecnie znajdują się w danym miejscu (zawodowym). Pomocą w skonstruowaniu wywodu miała być zaproponowana przez wykładowcę struktura tematyczna, łącząca w sobie dwa nierozzerwalnie związane ze sobą nurty. Pierwszy odnosił się do pięciu etapów dotychczasowego życia wytyczonych linią edukacji formalnej: I. okres przedszkolny, II. pierwsze lata edukacji szkolnej, III. gimnazjum/ostatnia klasa szkoły podstawowej i pierwsza szkoły ponadgimnazjalnej, IV. szkoła ponadgimnazjalna, V. szkoła policealna/studia. Drugi nurt uwzględniał w każdym etapie edukacyjnym takie kategorie, jak: predyspozycje fizyczne, psychiczne, intelektualne (co ciekawiło studenta w danym etapie życia, co było jego

mocną, a co słabą stroną), środowisko rodzinne (jakie tradycje, przyzwyczajenia, inspiracje, oczekiwania, wzorce decydowały o podejmowanych decyzjach edukacyjnych i edukacyjno-zawodowych), środowisko rówieśnicze (jaką rolę odgrywały zabawy, zajęcia rówieśnicze, wspólne aktywności na rzecz społeczności lokalnej), środowisko szkolne i akademickie (aktywność w szkole/na studiach i poza nimi) oraz pierwsze próby zawodowe (jakie oddziaływanie na podejmowane decyzje miały pierwsze doświadczenia pracy wolontariackiej czy zarobkowej, praktyki lub staże zawodowe). Istotą wywodu miało być prowadzenie (refleksyjne) czytelnika (tutaj: wykładowcy-badacza) przez meandry wyborów edukacyjno-zawodowych, wiodących autora (studenta) do obecnego miejsca i pozycji zawodowej. Atutem zwiększającym otwartość studentów w wyrażaniu myśli było zapewnienie o całkowitej dyskrecji wykładowcy podczas analizowania otrzymanego opracowania, w tym o nieudostępnianiu esejów osobom trzecim.

Wywiad ustrukturyzowany skierowany był do 56 przypadkowo wybranych osób, sytuujących się w różnym punkcie aktywności zawodowej (metoda kuli śnieżnej). Osobami przeprowadzającymi wywiady byli studenci studiów drugiego stopnia kierunku pedagogika, specjalności pedagogika pracy i zarządzanie zasobami ludzkimi. Badanie miało na celu uwypuklenie zmienności postrzegania przez osobę badaną, a także pośrednio przez badacza, własnego rozwoju zawodowego (kariery zawodowej) z perspektywy obecnego miejsca na linii aktywności zawodowej. Przeprowadzenie badań poprzedził instruktaż, w ramach którego nie tylko wprowadzono studentów w założenia metodologiczne badania, lecz przede wszystkim omówiono listę pytań do wywiadu, sposób jego przeprowadzenia (z uwzględnieniem etyki prowadzenia wywiadów²²), skończywszy na procedurze opracowania wyników.

Włączenie studentów w proces badawczy, oprócz celu typowo dydaktycznego, wpisującego się w tematykę zajęć, miało ich przygotować do realizacji własnych koncepcji badawczych, rozwinąć kompetencje społeczne w zakresie etycznego zachowania się w sytuacji badawczej, ukształtować gotowość do podejmowania wyzwań zawodowych w odniesieniu do projektowania ścieżki zawodowej pracownika będącego na różnym etapie rozwoju zawodowego, a także miało studentów uwrażliwić na wielokontekstowość wyborów (decyzji) zawodowych człowieka, ze szczególnym uwzględnieniem dynamiki zmian o różnej etiologii.

Narzędzie (kwestionariusz wywiadu) zawierało 22 pytania otwarte, dostosowane do etapu rozwoju zawodowego osoby badanej. Podobnie jak w przypadku

²² S. Kvale, *Prowadzenie wywiadów*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2011, s. 59–72, 99–118.

merytorycznej struktury eseju, badani byli proszeni o odniesienie się do każdego etapu swojego życia, ze szczególnym uwzględnieniem podejmowanych działań w okresie swojej aktywności zawodowej. Po zakończonym badaniu studenci dokonywali transkrypcji wypowiedzi, które następnie posłużyły im do przygotowania zestawienia danych i sformułowania propozycji wsparcia dalszego rozwoju zawodowego rozmówcy.

Esej i wywiad w służbie badań nad rozwojem zawodowym człowieka

Analizując treści esejów studenckich na temat *Moja droga do zawodu*, w których opisane zostały okoliczności podążania przyjętą lub narzuconą ścieżką zawodowego rozwoju, można było dokonać następujących obserwacji na poziomie dwóch kategorii. Pierwsza dotyczyła sposobu postrzegania biegu życia, w którym przygotowanie zawodowe stanowiło element mniej lub bardziej uświadomiony i w tej perspektywie autorzy esejów dostrzegali:

- 1) znaczącą rolę środowiska rodzinnego i rówieśniczego w procesie podejmowania decyzji edukacyjno-zawodowych;
- 2) szereg zdarzeń przyczynowo-skutkowych – w kontekście podejmowania dalszych działań o charakterze zawodowym;
- 3) elementy posiadanego kapitału intelektualnego i społecznego stanowiącego kanwę dla kreowania ścieżki kariery zawodowej:

(„Mojego taty jednak nie interesowało moje życie szkolne. Nie sprawiałam problemów = nie musiał chodzić za często do szkoły. [...] Wyprowadziłam się od ojca, co śmiem twierdzić przyjął wręcz z ulgą. W wieku szesnastu lat miałam swoje mieszkanie (!) oraz umowę, że dopóki się uczyć będzie pokrywał wszelkie koszty związane z moją egzystencją, do czego był w sumie przecież prawnie zobowiązany. [...] W wieku szesnastu lat zostałam sama ze sobą, dojrzewaniem szalejącym w moim ciele i umyśle, pustką po stracie najbliższych mi osób, [...] Po odebraniu wyników matury zapisałam się do prywatnej szkoły filmowej. Dostałam też stypendium szkolne za wybitne wyniki w nauce, które po prostu przepiłam tego samego dnia ze znajomymi z klasy. [...] Z trybu dziennego przeniosłam się na zaoczny, znalazłam pracę w gastronomii. [...] Pracowały tam same dziewczyny po {tu pada nazwa uczelni}. Tyle gadały o tej uczelni i studiach, że wiedząc, iż rok w filmówce poszedł się chrzanić już na dobre, złożyłam papiery na pedagogikę specjalną zaocznie. Potem jednak – w ostatniej chwili – zmieniłam zdanie i poszłam

na pracę socjalną, dziennie! Do dziś nie wiem, dlaczego tak się stało. To był impuls, chwila, działanie niezamierzone. Po pierwszym roku i pierwszych praktykach w domu pomocy społecznej miałam dość". K56704-N18/19);

- 4) działania – często niedoceniane – budujące kapitał zawodowy:

(„Ja również po moich rodzicach odziedziczyłem wiele cech. Część z nich jest zdecydowanie sprzyjających pracy pedagoga. Jedną z nich jest na pewno wrażliwość i umiejętność wyczuwania zmian w nastrojach innych. Pod tym względem jestem bardzo podobny do mojego dziadka ze strony mamy, który podobnie jak ja nie raz był określany jako „obrońca zasmarkanych sierot”. Po nim odziedziczyłem też wzrost, co pomaga budować autorytet u młodzieży". M63019-S16/17);

- 5) przyszłe działania, które pomogłyby im podążać obraną drogą lub przyczynić się do zmiany kierunku zawodowego podążania:

(„Teraz jestem na dziwnym etapie, ponieważ poza mediacjami nie pracuję zawodowo, studiuję dziennie niczym 23-latka. A przyszłość wyobrażam sobie tak, że na pewno mediacji nie porzucę. Chciałabym wyprowadzić się na wieś, dojeżdżać na mediację do pobliskiego miasta, mediując na zlecenie sądu z okolicznych miejscowości. Piękne wizje snuję, jednak zdaje sobie sprawę, że zanim spełni się ten scenariusz, dużo pracy przede mną, nie tylko w zawodzie mediatora". K63023-S16/17).

Druga kategoria dotyczyła językowej formy wypowiedzi, czyli konstruktywów stylistycznych, będących wyrazem emocjonalnego odniesienia się do relacjonowanej rzeczywistości, w ramach której zaobserwowano między innymi stosowanie:

- języka potocznego, nierzadko wplatanego w literacki styl wypowiedzi,
- wypowiedzi z perspektywy pierwszej osoby liczby pojedynczej, w które wplecione były sformułowania w formie bezosobowej, jakby były efektem obserwacji „ja” z punktu widzenia osoby trzeciej,
- dygresji, niewiele wyjaśniających wcześniejsze refleksje, a jedynie wprowadzających chwilowy nieład w logikę i płynność wypowiedzi,
- dwóch przestrzeni czasowych podczas rozważania konkretnego wątku.

Dane analizowane z perspektywy obu kategorii mogą stanowić dla badacza obszar poznania zarówno procesów edukacyjno-zawodowych, w których uczestnikiem była osoba badana, jak i być przedmiotem głębszych analiz o charakterze pedagogiczno-psychologiczno-socjologicznym. W tym kontekście mogą stanowić materiał analiz jakościowych, również z wykorzystaniem metody hermeneutycznej.

Drugą techniką badania biegu życia zawodowego człowieka oraz związanego z nim rozwoju zawodowego może być wywiad. Odnosząc się do badań biegu życia zawodowego lub badań rozwoju zawodowego można łatwo zauważyć, że dla tych pierwszych lepszą techniką będzie wywiad swobodny (narracyjny), w którym osoba badana może niezależnie decydować o wypowiedzanej treści, podczas gdy dla skuteczności drugiego rodzaju badań lepsze okazać się może wykorzystanie wywiadu częściowo lub całkowicie ustrukturyzowanego.

Wywiady, które przeprowadzili studenci studiów II stopnia kierunku pedagogika, specjalności pedagogika pracy i zarządzanie zasobami ludzkimi obejmowały osoby na początku, w środku i na końcu ich aktywności zawodowej. Ich celem było przeanalizowanie zarówno faz rozwoju zawodowego wraz ze zidentyfikowanymi na ich etapie kompetencjami i kwalifikacjami, przeanalizowanie identyfikowanych przez rozmówców punktów zwrotnych (tzw. kamieni milowych) w nabywaniu i doskonaleniu kompetencji zawodowych, osób kluczowych, a także sprawdzenie, czy osoby badane podejmują próby nakreślenia perspektyw rozwoju kariery zawodowej w przestrzeni rocznej, pięcio- i dziesięcioletniej.

Analiza pozyskanego materiału skłoniła do refleksji dających się zebrać w dwie grupy spostrzeżeń. Pierwszą grupą dotyczyła osób badanych i generalnie wynikało z nich, że:

1. Osoby będące na początku aktywności zawodowej koncentrują się na pozyskiwaniu i doskonaleniu kompetencji zawodowych oraz na działaniach sytuujących ich w korzystnym układzie personalno-organizacyjnym; ponadto mniej czasu poświęcają na inwestowanie w rozwój kompetencji osobowych (pozazawodowych):

(„Jeszcze w tym momencie jeszcze, równolegle robię podyplomówkę na Szkole Głównej Handlowej na kierunku Zintegrowane Systemy Informatyczne. Jest to kierunek bardziej biznesowy i jakby w przyszłości chciałabym połączyć te dwie rzeczy. Także będę dążyła do tego, żeby... Jeśli chodzi o te pytania jakie, jakie mam dążenie, jaki chciałabym wykonywać ten zawód końcowo to moim marzeniem tak na prawdę jest łączenie tych dwóch dziedzin, bo uważam, że nauka jest fajna i odkrywanie jest bardzo fajne, ale fajnie byłoby też móc zastosować w życiu, w takim normalnym, codziennym więc zdecydowałam się na troszkę, jakby bardziej realny, bardziej taki codzienny kierunek związany z biznesem i chciałabym bardziej ukierunkować tą moją karierę w taki sposób żeby... Wiadomo, że nie da się wykonywać dokładnie, wykorzystać całej wiedzy, którą zdobyłam, ale chciałabym połączyć te dwie dziedziny. Także to jest mój cel. Do tego skłoniło mnie w gruncie te 5 lat

doktoratu. Jak już powiedziałam, sam doktorat i robienie badań jest fascynujące i ja będąc na etapie właśnie, na etapie po studiach, tych moich pięcioletnich, magisterskich jakby uważałam, że to bardzo dobra droga, tylko podczas tej drogi człowiek jakby zaczyna rozumieć, że nauka jest tylko jakby nauką, a wartość jakby wartością dodatkową wiedzy, która pozwoli, pozwoli jakby zastosować pewne rzeczy, które odkrywasz, co poznajesz w takim normalnym, codziennym życiu i tego mi brakowało i dlatego trochę przekreśliłam tą swoją ścieżkę kariery zawodowej i bardziej chciałabym pójść w stronę biznesu i połączyć ją takim zastosowaniem, ale nie chce..... nie chce całkowicie się od niej odcinać, tylko próbować połączyć te dwie dziedziny i szukam właśnie takiej możliwości". w_1_K29-IG-N16/17).

2. Osoby będące w środkowej fazie aktywności zawodowej starają się o stabilizację pozycji zawodowej, o ile odpowiada ona ich oczekiwaniom lub podejmują działania na rzecz przekwalifikowania lub uzupełnienia kwalifikacji, jednocześnie w większym stopniu zwracają uwagę na posiadany kapitał osobowy i społeczny:

(„Na pewno różnego rodzaju prace, w których pracowałam i na statku i w firmie ubezpieczeniowej i w telewizji jako organizator programów muzycznych. Wszystko to sprawiło, że te relacje z ludźmi wydaje mi się, że mam bardzo poprawne i różny przekrój osób spotykam i spotykałam. Myślę, że relacje z ludźmi to jest to, co historia może wywrzeć wpływ na teraźniejszość. Umiejętność rozmawiania z ludźmi z różnych szczebli, umiejętności organizowania sobie pracy, bo tak mi się wydaje, że młodzi i nie tylko młodzi mają problem z poklasyfikowaniem priorytetów na dany moment, bo każde zadanie jest najważniejsze, a bazując na doświadczeniu życiowym, np. ta praca w organizacji programów telewizyjnych miała jakiś wpływ, że umiałam z worka rzeczy do zrobienia wyłuszczyć te rzeczy, które są najważniejsze, które później determinują inne rzeczy. [...] To wszystko trzeba zdobyć z czasem, więc ścieżka, jaką mi przyszło przejść, mieć i zaczęcie od asystentki działu, a nawet recepcjonistki, gdzie poznawałam jakie są w ogóle działy w firmie, w ogóle układało mi się to w głowie. Później trafiłam do jednego z tych działów, to zaczęłam obserwować co się od środka dzieje, brałam udział przy pomocy agentom nieruchomości, czy negocjatorom, więc mniej więcej widziałam na czym polega ich praca, w czym muszą im pomagać. Te informacje...później zaczęłam dzwonić po właścicielach nieruchomości, dowiadywać się o wolne powierzchnie i to wszystko zaczęło mi się bardzo systematycznie w głowie układać (jacy są klienci na rynku, jakie są budynki,

gdzie są, kiedy będą, kto w tych budynkach jest, kto z kim podpisał umowę). [...] Dokładnie tak, trzeba gdzieś się „zahaczyć” i nie rezygnować zbyt szybko. Np. na stanowiskach asystentki przewija się bardzo dużo dziewczyn, tylko bardzo często słychać, że rezygnują z tego względu, że zbyt długo, już by coś chciały więcej. Obserwuję, że jest duże ciśnienie na robienie szybkich karier, a wydaje mi się czasami, że nie to żeby osoby, o których teraz mówię spotkała w moim dziale, ale np. od dziewczyn z działu kadr wiem, że jak chodzą na jakieś targi to młodym osobom wydaje się, że przychodzą do firmy, dostają się do niej i już im się należy i to i to i to, a tak naprawdę jeszcze nic nie potrafią, nie mają żadnego wpływu na firmę oprócz swojego dyplomu, nic nie wiedzą, ale już ogromna żądaniowość”. w_2_K40-AC-S17/18).

3. Osoby będące w końcowej fazie aktywności zawodowej nabywanie kompetencji wiążą w większym stopniu z doskonaleniem posiadanych oraz ukierunkowują swoje działania na „odcinanie kuponów” z inwestycji pozazawodowych (realizacja pasji, koncentracja na życiu rodzinnym):
 („Z perspektywy czasu myślę, że nie wiele chciałabym zmienić w swojej drodze zawodowej, ponieważ przez większość robiłam to co lubiłam, no może wysokość pensji najlepiej w górę i może ewentualnie zdecydowałabym się na ukończenie technikum zamiast szkoły zawodowej, ale było co było i teraz już nic nie zmienię. [...] moim szczególnym osiągnięciem było to, że nie miałam zbyt dużego wykształcenia, mimo że byłam ze wsi, zaczynałam pracę od najgorszego stanowiska stałam się fachowcem w tym co robiłam [...] byłam i jestem doceniana przez innych za to co robię i robiłam. moim największym sukcesem jest to że mimo, że nie pracuję już jako kucharz nadal zgłaszają się do mnie ludzie z polecenia, jeszcze z czasów jak pracowałam jako pomoc domowa, którzy chcieliby skorzystać z moich usług gotowania ... uważam, że dużym sukcesem jest że zawarte przyjaźnie w pracy trwają do dziś mimo że już jakiś czas jestem na emeryturze, to koleżanki z pracy o mnie pamiętaj i chętnie się razem spotykamy. [...] dla mnie sukcesem zawodowym jest to że można robić w życiu to co się lubi, co jest zgodne z zainteresowaniami i co jednocześnie pozwala na utrzymanie siebie i swojej rodziny”. w_3_K61-AW-S17/18).

Druga grupa spostrzeżeń dotyczyła czynników oddziałujących na przebieg losów zawodowych osób badanych. Większość z nich wyłącznie sobie (swoim predyspozycjom, głębokiemu namysłowi) przypisywała decyzyjność w obieraniu kierunku rozwoju zawodowego, bez uwzględniania determinant środowiskowych czy ekonomicznych (zmiany na rynku pracy). Jednakże z treści

wypowiedzi niejednokrotnie wynikało, że za wieloma decyzjami kryła się koincydencja zdarzeń zarówno z życia rodzinnego, jak i zawodowego. Niestety, rozmówcy pytani o czynniki (osoby) implikujące podjęte decyzje, w przytłaczającej większości nie byli w stanie dostrzec zależności między wcześniejszymi decyzjami, obecnym usytuowaniem i czynnikami od nich niezależnymi, a jednak mającymi znaczenie w procesie podejmowania kolejnych decyzji zawodowych. Co więcej, tylko w jednym wywiadzie osoba świadomie kreująca swoją karierę zawodową dostrzegła walory środowiska pracy, struktury organizacyjnej oraz sposobu zarządzania personelem jako inspirację do ulokowania się w przyszłości w podobnie ukształtowanej organizacji pracy. Była to osoba z blisko 20-letnim doświadczeniem na rynku pracy (kobieta, 45 lat, inżynier budownictwa), dostrzegająca potencjał zawodowy w niemal każdym miejscu pracy, inwestująca w rozwój kompetencji zarówno specjalistycznych, jak i ogólnozawodowych (społecznych). Ta sytuacja dowodzi, że pogłębiona analiza treści na tle szerszej wypowiedzi może dostarczyć badaczowi znacznie więcej informacji, niżby wynikało to na pierwszy rzut oka.

Reasumując, wykorzystanie techniki eseju i wywiadu do analiz biegu życia zawodowego osób będących na różnym etapie rozwoju zawodowego może dostarczać informacji zarówno o cechach charakterystycznych danego etapu, uwarunkowaniach i ich współwystępowaniu, lecz także może być cennym materiałem dla wielu pogłębionych analiz zmian generacyjnych w wartościowaniu pracy, w postrzeganiu otoczenia. W konsekwencji analizy te mogą implikować rekomendacje dla działań o charakterze edukacyjnym i społecznym, dedykowane żyjącym pokoleniom.

Podsumowanie

W badaniach nad życiem zawodowym człowieka metoda biograficzna – dzięki pogłębionej introspekcji autora wypowiedzi (pisemnej lub ustnej) – umożliwia dotarcie do indywidualnych czynników, tworzących swoistą mozaikę zależności, wytyczających i modulujących bieg jego życia zawodowego. Esej i wywiad jako techniki wspierające tę metodę ułatwiają ten zindywidualizowany wgląd, zgłębiając wybrane obszary aktywności zawodowej i pozazawodowej człowieka na różnym etapie jego rozwoju. Przedstawione techniki mogą stanowić wsparcie w szerokokontekstowym badaniu biegu życia zawodowego człowieka i analizowaniu mechanizmów oraz faz rozwoju zawodowego jako integralnego obszaru rozwoju osobowego.

Bibliografia

- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2007.
- Bańka A., *Psychologiczne doradztwo karier*, Print-B, Poznań 2007.
- Cybal-Michalska A., *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Impuls, Kraków 2014.
- Czarnecki K., *Profesjologia: nauka o zawodowym rozwoju człowieka*, Humanitas – WSH, Sosnowiec 2010.
- Czarnecki K., Karaś S., *Profesjologia w zarysie: rozwój zawodowy człowieka*, ITE, Radom 1996.
- Gromkowska-Melosik A., *Edukacja i (nie)równość społeczna kobiet. Studium dynamiki dostępu*, Impuls, Kraków 2011.
- Jastrzębski J., *Literackie przygody uniwersalnego rozumu. O eseistyce Stanisława Lema*, [w:] M. Wyka (red.), *Polski esej. Studia*, Universitas, Kraków 1991.
- Kaliszewska M., *Esej pedagogiczny w kształceniu akademickim. Teoria, praktyka i ocenianie*, Uniw. Jana Kochanowskiego, Kielce 2009.
- Kaszubski P., *Esej – prostota angielskiej prozy w pigułce*, „Polonistyka” 1994, nr 2.
- Kvale S., *Prowadzenie wywiadów*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2011.
- Piekarska A., *Współczesne przeobrażenia wzorów karier kobiet i mężczyzn*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2009, nr 34.
- Piorunek M., *Bieg życia zawodowego człowieka. Kontekst transformacji kulturowych*, UAM, Poznań 2009.
- Rubacha K., *Metodologia badań nad edukacją*, WAIp, Warszawa 2008.
- Solarczyk-Ambrozik E., *Nowe trendy w teoriach rozwoju karier. Implikacje dla poradnictwa kariery*, „Studia Edukacyjne” 2015.
- Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, UWM, Olsztyn 2002.
- Włodarek J., Ziółkowski M., *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, PWN, Warszawa 1990.